

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МОХНАР ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

УДК 378.6:614.84:159.9

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
КУРСАНТІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ МНС УКРАЇНИ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор педагогічних наук, професор
Рогальська-Яблонська Інна Петрівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
проректор з науково-педагогічної роботи.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент
Москальова Людмила Юріївна,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри дошкільної освіти та
соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Островецька Ольга Олександрівна,
Національний університет цивільного
захисту України,
начальник кафедри наглядово-
профілактичної діяльності.

Захист дисертації відбудеться «23» квітня 2014 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «21» березня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Період навчання у вищому закладі освіти, коли відбувається професійна ідентифікація майбутнього спеціаліста, – найбільш важливий для формування особистості фахівця будь-якого напрямку підготовки. Саме тому від успішного психолого-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу вищих закладів освіти МНС України¹ великою мірою залежить ефективність підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

На нинішньому етапі становлення і модернізації системи вищої освіти проблема культури міжособистісної взаємодії між її суб'єктами набуває актуальності, оскільки ефективна і успішна погоджена діяльність її учасників підвищує результативність навчально-виховного процесу.

Розуміння культури як особливого суспільного феномену, що органічно поєднує різноманіття людського буття та діяльності, виявляється в активній позиції особистості та дає їй змогу не лише привласнювати прийняті у суспільстві норми і цінності, адаптуватися до них, а і виробляти нові цінності, що відповідають зміненим умовам, досліджували Г. Гегель, І. Кант, У. Саммер, П. Сорокін, Е. Тейлор, І. Томас, К. Янг та ін. Подальшого розвитку ця проблема набула у дослідженнях І. Агієнка, П. Гуревича, В. Межуєва, Л. Когана, Л. Сохань, Г. Смирнова, А. Уледова та ін.

Проблеми підготовки фахівців у навчально-виховному процесі вищої школи є об'єктом уваги вітчизняних та зарубіжних науковців (Н. Абашкіна, В. Биков, П. Воловик, Р. Гуревич, І. Зязюн, О. Коберник, О. Коваленко, В. Кузь, А. Кузьмінський, Н. Ничкало, Д. Пащенко, Н. Побірченко, Л. Пуховська, І. Рогальська-Яблонська, Л. Романишина, С. Сисоєва, С. Совгіра, Т. Яценко та ін.). Питання формування культури спілкування у процесі навчання і виховання студентів вивчали І. Мачуська, Н. Крилова, О. Корніяка, А. Петровський, Т. Цветкова, Л. Москальова та ін.

Відповідно до специфіки теми дослідження суттєвого значення набувають праці, у яких вирішуються проблеми навчання та виховання курсантів вищих навчальних закладів різного спрямування та особливості формування у них професійно важливих якостей (В. Балашов, В. Бут, О. Діденко, С. Касярум, М. Кришталь, В. Покалюк, О. Островець, В. Росоха, А. Чернявський, Н. Шалоха, Г. Яворська та ін.).

Проблеми формування професійної культури особистості розглядаються у дослідженнях А. Барабанщикова, Є. Барбіної, В. Гриньової, І. Ісаєва, Н. Кузьміної, Г. Хазяїнова. Концептуальні положення теорії та практики педагогічної культури курсантів у вищих навчальних закладах дістали висвітлення у працях В. Зеленого, Т. Іванова, А. Лобача, В. Шевчука, В. Ягупова.

Останні дослідження розкривають окремі аспекти проблеми формування міжособистісних взаємин особистості, а саме: формування культури взаємин (Т. Черкашина), вивчення особливостей формування міжособистісних відносин

---

¹ Указом Президента України від 24 грудня 2012 року № 726 шляхом реорганізації Міністерства надзвичайних ситуацій України та Державної інспекції техногенної безпеки України створено Державну службу України з надзвичайних ситуацій – далі ДСНС.

курсантів (Г. Топольницька, І. Попович), специфіка та функції комунікативної взаємодії курсантів (А. Кравченко), розвиток міжособистісних стосунків як умови запобігання конфліктів у педагогічному процесі (В. Кушнірюк).

Загалом проблема виховання культури міжособистісної взаємодії між її суб'єктами ще не знайшла свого розкриття в контексті її розв'язання у вищих навчальних закладах ДСНС України. Тим часом у навчально-виховному процесі таких закладів усе відчутніше виявляються недоліки у підготовці професорсько-викладацького складу щодо здійснення відповідної діяльності з курсантами, простежується недостатня орієнтація навчальних програм на соціально-комунікативний розвиток майбутніх офіцерів.

Науковий аналіз порушеної проблеми засвідчив наявність суперечностей, які потребують результативного і швидкого вирішення:

- між вимогами сучасного суспільства до високого рівня культури взаємодії у діловій та особистісній сфері офіцера й недостатньо ґрунтовними знаннями і вміннями конструктивної міжособистісної взаємодії у курсантів;

- між необхідністю виховання культури міжособистісної взаємодії у курсантів та відсутністю науково-методичного забезпечення і методичних рекомендацій для профільних вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку таких фахівців.

Отже, актуальність проблеми, недостатній рівень її наукової розробленості та необхідність вирішення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів системи МНС України».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з науково-дослідною темою «Педагогічна технологія формування готовності до професійного спілкування майбутніх керівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в умовах надзвичайних ситуацій» (державний реєстраційний № 0113U004027) Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. Тема дослідження затверджена рішенням Вченої ради Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 19.04.20011 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 6 від 14.06.2011 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного обґрунтування проблеми дослідження визначити та експериментально перевірити педагогічні умови виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що процес виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів відбуватиметься більш результативно за дотримання таких педагогічних умов: набуття курсантами особистісного сенсу оволодіння культурою міжособистісної взаємодії через усвідомлення ними її цілей та значущості – на *етапі становлення*; набуття курсантами досвіду конструктивної міжособистісної взаємодії у процесі налагодження взаємодії із суб'єктами педагогічного процесу – на *індивідуально-виховному етапі*; корекція недостатньо сформованих умінь та навичок міжособистісної взаємодії шляхом професійного самовдосконалення – на *розвивально-корекційному етапі*.

Відповідно до мети й гіпотези визначено **задачі дослідження**:

1. На основі аналізу наукової літератури уточнити зміст ключових понять дослідження, педагогічну сутність феномену «культура міжособистісної взаємодії курсантів».

2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів.

3. Обґрунтувати педагогічні умови виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України та експериментально перевірити їхню ефективність.

4. Розробити та апробувати педагогічну модель виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес вищих навчальних закладів ДСНС України.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України.

Методи дослідження. Для досягнення мети, розв'язання завдань і перевірки гіпотези дослідження використано комплекс методів:

– *теоретичних* – аналіз, синтез, порівняння та систематизація наукових психологічних та педагогічних джерел – для узагальнення теоретичних засад дослідження, уточнення поняттєво-категоріального апарату; метод аналізу визначення понять – для з'ясування сутності виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів, обґрунтування змісту цього феномену, особливостей його розвитку в навчально-виховному процесі вищої школи; визначення критеріїв, показників та обґрунтування педагогічних умов виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів; метод теоретичного моделювання – для розроблення педагогічної моделі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів;

– *емпіричних* – узагальнення педагогічного досвіду, спостереження за процесом підготовки курсантів, аналіз результатів процесу навчання та виховання – для вивчення стану розв'язання проблеми у практиці ВНЗ; методи масового збирання емпіричного матеріалу, бесіди, анкетування курсантів, викладачів, самооцінювання курсантів; ретроспективний аналіз власної професійної діяльності – для визначення особливостей виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів та встановлення рівнів її вихованості; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи) – для експериментальної перевірки ефективності визначених педагогічних умов і педагогічної моделі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів;

– *статистичних* – математична обробка результатів експериментального дослідження, методи графічного зображення результатів. Для статистичного опрацювання одержаних даних була використана комп'ютерна програма SPSS 19.0 for Windows.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

(м. Черкаси), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Львів), Національного університету цивільного захисту України (м. Харків). Усього експериментом було охоплено 260 курсантів та 32 викладачі вищих навчальних закладів ДСНС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано педагогічні умови виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України (набуття курсантами особистісного сенсу оволодіння культурою міжособистісної взаємодії через усвідомлення ними її цілей та значущості; набуття досвіду конструктивної міжособистісної взаємодії у процесі налагодження взаємодії із суб'єктами педагогічного процесу; корекція недостатньо сформованих вмінь та навичок міжособистісної взаємодії через професійне самовдосконалення) у межах педагогічної моделі цього процесу, яка охоплює: методологічні підходи (особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний), принципи (цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, особистісно-розвивального спілкування, використання спрямованої на вчинок виховної дії, єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу), етапи (становлення, індивідуально-виховний, розвивально-корекційний), зміст, форми та методи виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів; визначено критерії (когнітивний, емоційно-мотиваційний, діялісно-практичний, регулятивний), показники та схарактеризовано рівні (високий, середній, низький) вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України;

– *уточнено* зміст ключових понять дослідження («культура особистості», «культура взаємодії»); педагогічну сутність феномену «культура міжособистісної взаємодії курсантів» (багатоаспектний феномен, який ґрунтується на інтеріоризованих нормах моралі, етики, цінностях та ідеалах і забезпечує організацію узгодженої діяльності та взаємин у курсантському колективі, оптимальний соціально-особистісний розвиток майбутніх офіцерів як суб'єктів міжособистісної взаємодії);

– *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про особливості виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у вищих навчальних закладах ДСНС України та причини виникнення конфліктів у курсантському середовищі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у систематизації, модифікації та впровадженні методик діагностики рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів; розробці спецкурсу «Культура міжособистісної взаємодії: теоретичні та практичні засади» з відповідним програмно-методичним забезпеченням; розробці програми соціально-педагогічного тренінгу «Виховання культури міжособистісної взаємодії та навичок компетентного спілкування курсантів» з комплексом активних форм та методів, що забезпечують результативність процесу виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів.

Основні положення та результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (довідка від 11.09.2013 р.), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

(довідка від 21.10.2013 р.), Національного університету цивільного захисту України (довідка від 15.10.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. У посібнику «Психологія і педагогіка вищої школи», написаному у співавторстві з Т. Нікітіною, А. Снісаренком, П. Теслюком, внесок автора полягає у визначенні теоретичних основ культури міжособистісної взаємодії викладачів і курсантів та практичних засад їх забезпечення у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів (10 др. арк.).

Апробація результатів дисертації. Концептуальні положення та результати дослідження висвітлювалися на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема: *міжнародних* – «Пожежна безпека: теорія і практика» (Черкаси, 2011), «Організаційно-управлінські, економічні та нормативно-правові аспекти забезпечення діяльності органів управління та підрозділів МНС України» (Черкаси, 2012), «Актуальні проблеми технічних та соціально-гуманітарних наук у забезпеченні діяльності служби цивільного захисту» (Черкаси, 2013), «Проблеми техносферної безпеки – 2013» (Москва, 2013); *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення» (Черкаси, 2008), «Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції» (Черкаси, 2008), «Гуманітарні аспекти формування особистості» (Львів, 2011, 2012), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2011), «Всеукраїнська науково-практична конференція рятувальників» (Київ, 2013); *обласних* – «Психолого-педагогічні аспекти життєтворчості педагогічних працівників» (Черкаси, 2011), «Розвиток аксіологічної культури особистості в умовах нової освітньої парадигми» (Черкаси, 2012); *міжвузівських* – «Проблеми психології діяльності в особливих умовах» (Черкаси, 2012, 2013).

Публікації. Основні положення і результати дослідження висвітлено у 21 науковій публікації (20 одноосібних), з яких 7 відображають основні наукові результати дослідження, 13 – апробаційного характеру, 1 – додатково відображає результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (243 найменування) та 5 додатків. Повний текст дисертації – 255 сторінок, із них 171 сторінка – основний текст. Робота містить 14 таблиць та 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження, сформульовано гіпотезу, розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, наведені відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі** – «*Виховання культури міжособистісної взаємодії як педагогічна проблема*» – проаналізовано наукові підходи до трактування поняття «культура особистості», схарактеризовано поняття «культура взаємодії», розкрито міждисциплінарний підхід до вирішення проблеми виховання культури міжособистісної взаємодії особистості, особливості вияву культури міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі ВНЗ ДСНС України.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної філософської, соціально-психологічної та педагогічної літератури щодо культури взаємодії виявлено, що питання культури міжособистісної взаємодії особистості перебуває нині у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників (Л. Гозман, Г. Горак, М. Горлач, Л. Колмогорова, М. Ночевнік, М. Обозов, Б. Паригін, Е. Соколов, Г. Стейн, М. Херсковиц). У гуманітарних науках феномен культури взаємодії представлений як такий, що характеризує здатність індивіда адаптуватися до вимог соціуму, налагоджувати продуктивні взаємини з іншими й забезпечує емоційно позитивні стосунки між людьми, сприяє їх взаєморозумінню, співпраці, є засобом саморозвитку особистості та ствердження її самоцінності.

У педагогічній науці культура міжособистісної взаємодії визначається як багатогранне явище, яке охоплює культуру сприйняття і розуміння, ставлення і звернення, повідомлення і переконання, впливу і взаємовпливу людей у процесі їхньої спільної діяльності. Культура міжособистісних взаємин передбачає наявність в особистості певного комплексу загальнокультурних знань, ідей, ціннісних уявлень, умінь і навичок та включає в себе здатність до прогнозування ситуацій, самоконтроль, саморегуляцію поведінки, дотримання норм етики у поведінці, культури спілкування, культури мовлення і поведінки тощо.

Аналіз психолого-педагогічних теорій з проблеми виховання культури міжособистісної взаємодії особистості дає змогу зробити такі теоретичні узагальнення: культура міжособистісної взаємодії – це соціально-психологічний феномен, який проявляється, насамперед, у поведінкових актах. Основу культурної поведінки становлять внутрішні домінанти, які зумовлюють дотримання або недотримання правил культури міжособистісної взаємодії. Серед зовнішніх ознак, що його визначають – соціально схвалювані поведінкові акти, яких очікує і позитивно сприймає переважна більшість членів суспільства (уважне та шанобливе ставлення до інших, дотримання норм етики в стосунках). Ці зовнішні прояви існують і оцінюються в двох вимірах: загальносоціальному, який визначає загальний компонент культури міжособистісного спілкування, і професійному, що, окрім загального компонента, містить специфічні особливості поведінки, прийняті в курсантському середовищі. Водночас, культура взаємин курсантів не вичерпується лише зовнішнім дотриманням правил і норм: вони набувають культурного змісту лише тоді, коли прагнення дотримуватися соціально схвалюваних норм поведінки стає настановчим або визначається внутрішньою потребою, а дотримання і слідування культурним взірцям приймається як цінність, тобто наповнюється особистісним сенсом.

Отже, основним механізмом виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу ДСНС України є не стільки декларування тих чи інших норм поведінки, скільки відповідність цим нормам поведінки командирів і начальників, тобто закріплення норми через соціальний зразок. Культура міжособистісної взаємодії курсантів спрямовується на розвиток соціально цінних мотивів, формування саморегулятивних навичок, сталих способів вираження свого ставлення до інших, вироблення оптимальних способів міжособистісної взаємодії, дотримання етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії, здатність робити свідомий

етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів. Зовнішні форми культури взаємин (поведінка, манери, емоційні реакції, форма і стиль спілкування, вербальне і невербальне мовлення) виступають засобом вияву курсантами їх моральної сутності та є віддзеркаленням їх внутрішніх якостей.

У другому розділі – *«Стан процесу виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищої школи»* – з'ясовано сутність феномену «культура міжособистісної взаємодії курсантів», визначено критерії, показники та рівні вихованості означеного феномену; розкрито методичку дослідження рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів, представлено їх кількісні та якісні характеристики.

Узагальнення поглядів науковців та аналіз понять «культура», «культура взаємодії» дали змогу розглядати *культуру міжособистісної взаємодії курсантів* як багатоаспектний феномен, який ґрунтується на інтеріоризованих нормах моралі, етики, цінностях та ідеалах і забезпечує організацію узгодженої діяльності та взаємин у курсантському колективі, оптимальний соціально-особистісний розвиток майбутніх офіцерів як суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Визначено критерії та показники вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищої школи, а саме: *когнітивний* (показники: знання про різні способи комунікації, знання про оптимальні способи поведінки у ситуаціях взаємодії, усвідомлення цінностей взаємин та оперування моральними поняттями); *емоційно-мотиваційний* (показники: емоційно-позитивне ставлення курсантів до інших, прагнення виявляти культуру в міжособистісних взаєминах, у реалізації дій, вчинків, заснованих на ціннісному ставленні до іншого, мотивація дій у ситуаціях взаємодії); *діяльнісно-практичний* (показники: здатність обирати відповідну тактику і стратегію етичної поведінки з урахуванням особливостей ситуації у взаєминах, особистих потреб і конкретної обстановки, уміння уникати й ефективно розв'язувати конфліктні ситуації та протистояти деструктивним формам взаємодії, здатність осмислювати реальні результати своїх вчинків й уміння вносити корективи у свою поведінку); *регулятивний* (показники: ступінь розвитку курсантами саморегуляції й контролю своєї поведінки у взаєминах із іншими, здатність робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів, саморегуляція поведінки та емоційних станів). На основі критеріїв та їх показників схарактеризовано рівні вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів: високий, середній, низький.

На початковому етапі констатувального експерименту було вивчено стан готовності начальницького та професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів ДСНС України до виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів. Анкетування виявило, що попри цілковите або часткове теоретичне розуміння професорсько-викладацьким складом вищих навчальних закладів ДСНС України змісту поняття «культура взаємин», більшість з них недостатньою мірою володіють методами та прийомами виховання, нездатні прогнозувати можливі результати своїх виховних впливів.

Для діагностики рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС

України було дібрано адаптовані діагностичні методики та анкети, які дали змогу визначити рівні вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів.

Високий рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії виявили курсанти (23,66 % курсантів ЕГ і 23,74 % КГ), які володіють ґрунтовними знаннями про різні способи комунікації та оптимальні форми поведінки у ситуаціях взаємодії; усвідомлюють цінності взаємин, оперують морально-етичними поняттями; дотримуються культури взаємодії та прагнуть до реалізації моральних дій у щоденних взаєминах, позитивно емоційно сприймають суб'єктів взаємин, умотивовані на дотримання загальноприйнятих правил поведінки у взаєминах з іншими; виявляють активність у налагодженні позитивних взаємин та дотримуються етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії, здатні робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів; володіють методами саморегуляції емоцій, станів, почуттів, поведінки та мають сформовані настанови на безконфліктні способи розв'язання суперечностей.

Середній рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії виявили 56,06 % курсантів ЕГ та 56,66 % курсантів КГ, які демонструють недостатні знання про різні способи комунікації та несформовані знання про оптимальні шляхи поведінки у ситуаціях взаємодії, характеризуються ситуативним дотриманням культури взаємодії та прагненням до виявлення моральних дій у щоденних взаєминах; суперечливим характером емоційного сприйняття суб'єктів взаємин; у взаєминах з іншими ці курсанти не керуються стійкими соціальними мотивами, а роблять вибір на основі власних бажань, не завжди дотримуються загальноприйнятих правил поведінки у взаєминах з іншими; дотримуються етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії лише при спонуканні з боку начальницького та професорсько-викладацького складу та мають обмежену здатність робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів; саморегуляція емоцій, станів, почуттів та поведінки цієї групи курсантів залежить від ситуації взаємодії, а способи розв'язання суперечностей потребують контролю з боку командирів.

Низький рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії демонструють курсанти з вибіркковими, несистемними знаннями про різні способи комунікації та оптимальні способи поведінки у ситуаціях взаємодії; низьким рівнем усвідомлення цінності взаємин; труднощами в оперуванні морально-етичними поняттями та недостатнім використанням їх у практичній діяльності; емоційне сприйняття суб'єктів взаємин відрізняється індивідуальністю, егоїстичністю, проявами агресії, погроз та образ; не дотримуються етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії; у них відсутнє прагнення до саморегуляції емоцій, станів, почуттів, поведінки; вони не контролюють способи розв'язання суперечностей і виявляють конфліктність у взаєминах. Їм властива невиражена потреба у співпраці, можлива конфліктність стосунків, відчуженість від справ, що вимагають групової взаємодії (20,28 % курсантів ЕГ; 19,60 % курсантів КГ).

У третьому розділі – *«Дослідницько-експериментальна перевірка педагогічної моделі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України»* – представлено педагогічну модель виховання культури міжособистісної взаємодії

курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України; описано хід та результати формувального етапу дослідження; подано порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального експерименту.

У результаті теоретичного аналізу наукової літератури та практики фахової підготовки курсантів у вищих навчальних закладах розроблено педагогічну модель виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищої школи, яка базується на трьох методологічних підходах (особистісно зорієнтованому, діяльнісному, компетентнісному) та принципах (цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, особистісно-розвивального спілкування, використання спрямованої на вчинок виховної дії, єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу) (рис. 1).

Методологічну основу побудови моделі становлять особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний підходи. Особистісно зорієнтований підхід передбачав ставлення до особистості курсанта як до свідомого, відповідального суб'єкта виховання, зосереджуючи увагу на необхідності створення комфортних, безконфліктних і безпечних умов для його розвитку, реалізації природних потенціалів.

Діяльнісний підхід передбачав створення умов для активної позиції курсанта (суб'єкта діяльності), завдяки чому відбувалася інтеріоризація норм моралі, етики, цінностей та їхня реалізація в конструктивних формах міжособистісної взаємодії.

Оскільки культура міжособистісних взаємин виявляється на двох рівнях – на рівні компетентності у взаємостосунках і на рівні власне культури реалізації взаємин, у дослідженні застосовано компетентнісний підхід, реалізація якого дозволила трансформувати цілі та зміст освіти у суб'єктивні надбання курсантів та забезпечити поєднання особистого досвіду, знань, вмінь, навичок, способів діяльності, особистісних цінностей та здатності їх застосовувати у процесі продуктивної діяльності.

Вихідними положеннями, які лежать в основі виховання у курсантів культури міжособистісної взаємодії, є такі принципи – цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, особистісно-розвивального спілкування, використання спрямованої на вчинок виховної дії, єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу.

Запропонована педагогічна модель виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України охоплювала три етапи: становлення, індивідуально-виховний, розвивально-корекційний.

Мета першого – *етапу становлення* – розширення знань про оптимальні форми і способи міжособистісної взаємодії, розуміння її цілей та значущості. На цьому етапі відбувалося формування початкових знань про оптимальні способи поведінки у ситуаціях взаємодії, оперування моральними поняттями та включення курсантів у морально-етичні відносини, їх адаптація до умов життєдіяльності підрозділу.

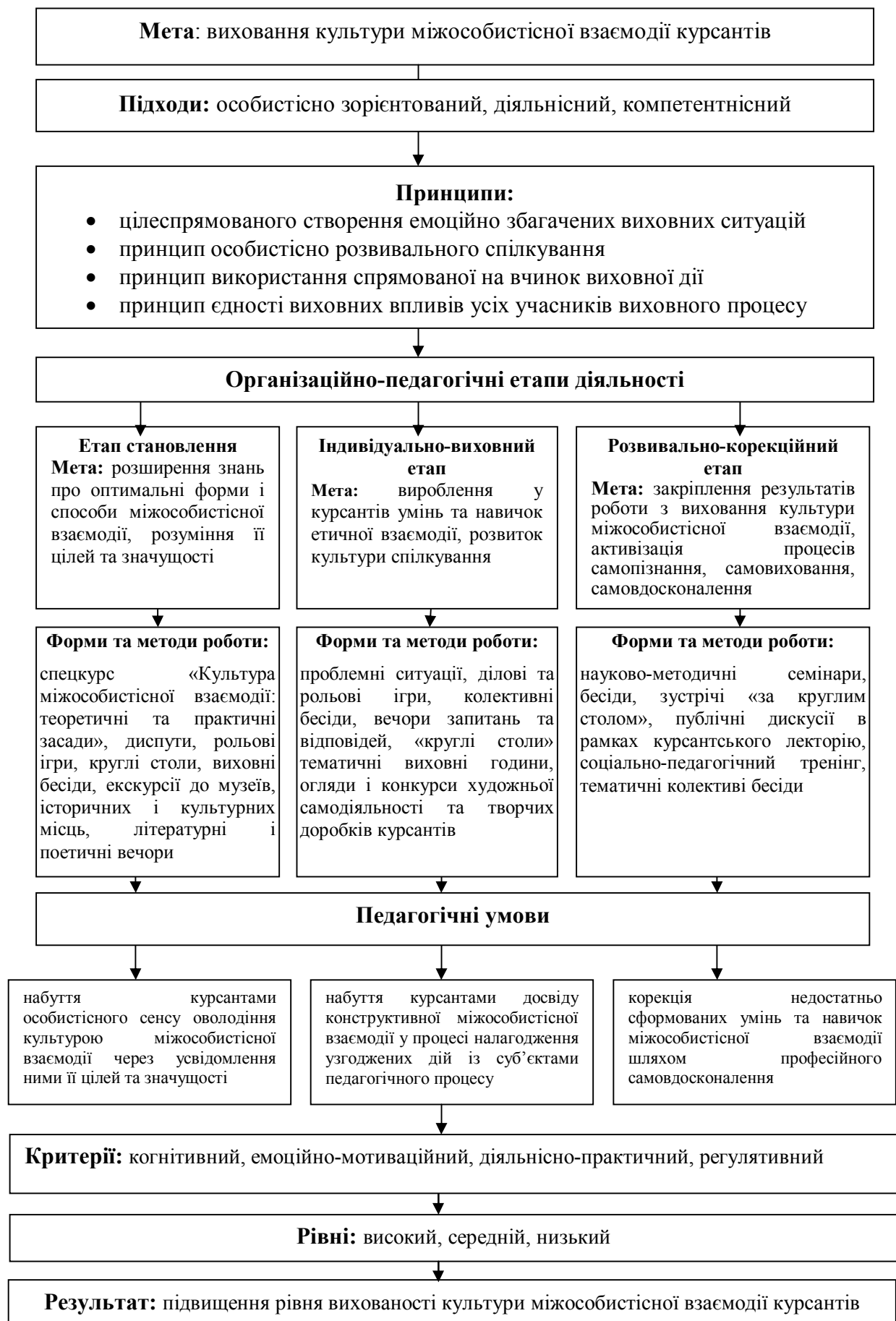

Рис. 1. Педагогічна модель виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у ВНЗ

На цьому етапі було реалізовано таку педагогічну умову: *усвідомлення курсантами особистісного сенсу в оволодінні культурою міжособистісної взаємодії через розуміння її цілей та значущості*. Змістова лінія реалізації завдань першого етапу охоплювала: вивчення спецкурсу «Культура міжособистісної взаємодії: теоретичні та практичні засади», диспути, рольові ігри, проблемні ситуації, лекції-бесіди, лекції-дискусії, лекції-консультації, круглі столи, виховні бесіди, вечори спілкування тощо.

Розроблений спецкурс «Культура міжособистісної взаємодії: теоретичні та практичні засади» сприяв ознайомленню курсантів з психолого-педагогічними засадами культури взаємин та формуванню у них достатнього рівня культури взаємин; поглибленню здатності до самоаналізу і самовдосконалення; формуванню навичок аналізувати власну поведінку та поведінку інших учасників взаємодії; оволодінню курсантами навичками саморегуляції емоцій і самоконтролю своєї поведінки; виробленню умінь ефективної комунікації та розвитку навичок конструктивного спілкування. Програма спецкурсу (36 годин), призначена для курсантів другого курсу, складалася з таких тем: «Особистість і культура взаємин», «Основи ефективної взаємодії», «Порушення взаємин та шляхи їх виправлення», «Культура взаємин у курсантському колективі», «Культура гендерної взаємодії курсантів», «Культура взаємин в сім'ї», «Культура ділових взаємин». Якість засвоєних теоретичних знань перевірялася під час семінарських та практичних занять.

У ході другого етапу – *індивідуально-виховного* – відбувалося накопичення знань про норми та правила особистісної й професійної культури фахівця служби цивільного захисту, вироблення та закріплення умінь і навичок етичної поведінки шляхом активізації практичної діяльності курсантів. Мета цього етапу – вироблення у курсантів умінь та навичок етичної взаємодії, розвиток культури спілкування. На другому етапі реалізовувалась така педагогічна умова: *набуття курсантами досвіду конструктивної міжособистісної взаємодії у процесі налагодження узгоджених дій із суб'єктами педагогічного процесу*. Реалізація зазначеної мети забезпечувалась переважно на заняттях із навчальних дисциплін психолого-педагогічного спрямування. Змістовим аспектом забезпечення цього етапу слугували проблемні ситуації, ділові та рольові ігри («Моделювання конфліктних ситуацій і пошук стилю раціональної поведінки», «Формула успіху взаємин»), колективні бесіди, вечори запитань та відповідей, тематичні виховні години (за планами наставників курсантських взводів) тощо.

Третій етап – *розвивально-корекційний* – був спрямований на систематизацію знань курсантів про культуру міжособистісної взаємодії. Метою цього етапу було закріплення результатів роботи з виховання культури міжособистісної взаємодії, активізація процесів самопізнання, самовдосконалення, самовиховання, а основним змістом – набуття стійких навичок конструктивної поведінки, умінь приймати правильні рішення в конфліктних ситуаціях, самовдосконалення професійних і особистісних якостей. На цьому етапі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі реалізовувалась така педагогічна умова: *корекція недостатньо сформованих умінь та навичок міжособистісної взаємодії шляхом професійного самовдосконалення*. Змістово-

організаційними засадами виступили: соціально-педагогічний тренінг на тему «Виховання культури міжособистісної взаємодії та навичок компетентного спілкування курсантів», лекції, бесіди та диспути, спрямовані на зміцнення дисципліни та оптимізацію міжособистісної взаємодії у навчальних взводах, зустрічі за круглим столом, публічні дискусії в рамках курсантського лекторію. Крім того, серед виховних заходів для перемінного складу було проведено ряд колективних тематичних бесід («Культура поведінки в громадських місцях», «Дисциплінованість – важлива якість особистості курсанта», «Культура володіння словом у спілкуванні з людьми»). Особливу роль на цьому етапі відігравали бесіди з курсантами, проведені у рамках школи підготовки молодших командирів («Формування оптимального морально-психологічного клімату в колективі», «Конфлікти у службовій діяльності фахівців служби цивільного захисту», «Правові взаємовідносини у колективах», «Військовослужбовці та взаємовідносини між ними. Загальні права та обов'язки. Начальники та підлеглі, старші та молодші командири», «Актуальність виховання комунікативної культури курсантів»).

Після завершення формувального етапу експерименту повторно було проведено прикінцеві зрізи за визначеними критеріями і показниками. Порівняння емпіричних даних, одержаних в експериментальних і контрольних групах на формувальному етапі, з результатами констатувального експерименту дало змогу оцінити динаміку рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів ЕГ та КГ (до, після експерименту, у %)

Рівні вихованості і культури міжособистісної взаємодії курсантів	Експериментальна група				Динаміка	Контрольна група				Динаміка
	На початок експерименту		На кінець експерименту			На початок експерименту		На кінець експерименту		
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%	Абс.	%	
Низький	26	20,28	13	10,03	-10,25	25	19,60	25	18,87	-0,73
Середній	73	56,06	64	49,59	-6,47	74	56,66	73	56,47	-0,19
Високий	31	23,66	53	40,38	+16,72	31	23,74	32	24,66	+0,92
$X_{cp} \pm \delta$, ум.од.	5,70 $\pm$ 1,12		8,87 $\pm$ 0,57 β			5,71 $\pm$ 0,73		6,08 $\pm$ 0,82		

Аналіз динаміки показників рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів за кожним критерієм виявив позитивні зміни в експериментальній групі, які для контрольної групи не є суттєвими. Як свідчать дані експерименту, в експериментальній групі, порівняно з контрольною, більше курсантів підвищили рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії: за високим рівнем показник зріс з 23,66 % до 40,38 %, за середнім – знизився 56,06 %

до 49,59 % за рахунок переходу курсантів до групи з високим рівнем; з низьким зменшився – із 20,28 % до 10,03 %.

У контрольній групі тенденція переходу курсантів із групи із низьким та середнім рівнями до групи із високим рівнем вихованості культури міжособистісної взаємодії менш виражена. Як засвідчують показники, у контрольних групах відбулися незначні зміни. Так, високий рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів було виявлено у 24,66 % курсантів (за констатації 23,74 %); середній рівень продемонстрували 56,47 % (за констатації 56,66 %); низький рівень виявлено у 18,87 % курсантів (за констатації 19,60 %).

Отже, результати проведеного експерименту статистично підтвердили виразну позитивну динаміку рівнів вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України. Результати формувального експерименту вказують на правомірність висунутої гіпотези, підтверджують ефективність реалізованих педагогічних умов та запропонованої педагогічної моделі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів вищих навчальних закладів ДСНС України.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у визначенні та експериментальній перевірці педагогічних умов виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України. Проведене дослідження уможливило формулювання висновків:

1. На основі теоретичного аналізу наукової філософської та психолого-педагогічної літератури було з'ясовано, що «культура» є складним та багатогранним феноменом. Використання різноманітних підходів до його трактування, що доповнюють один одного, дозволяють вивчити культуру більш цілісно та глибоко, розкрити ті чи інші аспекти цього явища. У дослідженні уточнено зміст ключових понять дослідження – «культура особистості», «культура взаємодії», «культура міжособистісної взаємодії курсантів». *Культура особистості* трактується як рівень вихованості й освіченості людини, рівень оволодіння нею тією чи іншою сферою знання або діяльності, спосіб її поведінки, ставлення до інших людей та до їх діяльності. *Культура взаємодії* визначається як сукупність соціально схвалюваних поведінкових актів, які очікуються і позитивно сприймаються переважною більшістю членів суспільства (уважне та шанобливе ставлення до інших, дотримання норм етики в стосунках). Ці зовнішні вияви існують і оцінюються у двох вимірах: загальносоціальному, який визначає загальний компонент культури міжособистісного спілкування, і корпоративному, що, окрім загального компонента, передбачає специфічні особливості поведінки, прийняті в курсантському середовищі.

Уточнено сутність феномену «культура міжособистісної взаємодії курсантів» – багатоаспектний феномен, який ґрунтується на інтеріоризованих нормах моралі, етики, цінностях та ідеалах і забезпечує організацію узгодженої

діяльності та взаємин у курсантському колективі, оптимальний соціально-особистісний розвиток майбутніх офіцерів як суб'єктів міжособистісної взаємодії.

2. Визначено критерії та відповідні показники для визначення рівня вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищої школи: *когнітивний* з показниками – знання про різні способи комунікації, знання про оптимальні способи поведінки у ситуаціях взаємодії, усвідомлення цінностей взаємин та оперування моральними поняттями; *емоційно-мотиваційний* з показниками – емоційно-позитивне ставлення курсантів до інших, прагнення виявляти культуру в міжособистісних взаєминах, у реалізації дій, вчинків, заснованих на ціннісному ставленні до іншого, мотивація дій у ситуаціях взаємодії; *діяльнісно-практичний* з показниками – здатність обирати відповідну тактику і стратегію етичної поведінки з урахуванням особливостей ситуації у взаєминах, особистих потреб і конкретної обстановки, уміння уникати й ефективно розв'язувати конфліктні ситуації та протистояти деструктивним формам взаємодії, здатність осмислювати реальні результати своїх вчинків й уміння вносити корективи у свою поведінку; *регулятивний* з показниками – ступінь розвитку курсантами саморегуляції й контролю своєї поведінки у взаєминах із іншими, здатність робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів, саморегуляція поведінки та емоційних станів.

На основі критеріїв та їх показників виявлено і схарактеризовано рівні вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів: високий, середній, низький. Результати діагностування засвідчують: високий рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів виявили 23,66 % курсантів ЕГ і 23,74 % КГ, середній рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії констатуємо у 56,06 % курсантів ЕГ та 56,66 % курсантів КГ, а низький рівень вихованості культури міжособистісної взаємодії демонстрували 20,28 % курсантів ЕГ та 19,6 % курсантів КГ.

3. Обґрунтовано педагогічні умови виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України: усвідомлення курсантами особистісного сенсу оволодіння культурою міжособистісної взаємодії завдяки розумінню ними її цілей та значущості – на етапі становлення; набуття досвіду конструктивної міжособистісної взаємодії курсантами у процесі налагодження взаємодії із суб'єктами педагогічного процесу – на індивідуально-виховному етапі; корекція недостатньо сформованих умінь та навичок міжособистісної взаємодії шляхом професійного самовдосконалення – на розвивально-корекційному етапі.

4. У ході дослідження розроблено й апробовано педагогічну модель виховання культури міжособистісної взаємодії у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України, основу якої становлять методологічні підходи (особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний), принципи (цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, особистісно-розвивального спілкування, використання спрямованої на вчинок виховної дії, єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу), етапи (становлення, індивідуально-виховний, розвивально-корекційний), педагогічні умови, зміст, форми, методи, критерії (когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-

практичний та регулятивний), показники і рівні (високий, середній, низький) вихованості культури міжособистісної взаємодії курсантів.

На *етапі становлення* формувалися знання курсантів про оптимальні способи комунікації у ситуаціях взаємодії, вироблялося вміння оперувати моральними поняттями та долучатися до морально-етичних відносин, здійснювалась адаптація курсантів до умов життєдіяльності підрозділу. На *індивідуально-виховному* етапі курсанти накопичували знання про норми та правила особистісної й професійної культури фахівця служби цивільного захисту, набували та закріплювали уміння та навички етичної поведінки шляхом активізації практичної діяльності, залучення їх до всіх форм та видів роботи, передбачених педагогічною моделлю виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів. На *розвивально-корекційному етапі* закріплювали результати роботи з виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів, активізували їхнє самопізнання, самовдосконалення, самовиховання.

Експериментально доведено, що впровадження запропонованої педагогічної моделі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів ДСНС України дало позитивні результати. Так, якщо на початку експерименту до високого рівня вихованості культури міжособистісної взаємодії було зараховано лише 23,66 % курсантів експериментальної групи, то після його завершення цей показник зріс до 40,38 %. Істотно зменшилася кількість курсантів із низьким рівнем вихованості культури міжособистісної взаємодії (20,28 % на початку та 10,03 % по завершенню експерименту). Кількісні показники, досягнуті в експериментальних групах, засвідчили позитивну динаміку вихованості культури взаємодії міжособистісної курсантів на всіх рівнях.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі ВНЗ, а спонукає до подальших наукових пошуків. Перспективи подальших наукових розробок полягають у дослідженні порушеної проблематики на інших етапах професійної підготовки фахівців служби цивільного захисту та дослідженні педагогічних умов професійного самовдосконалення фахівців служби цивільного захисту України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Мохнар Л. І. Проблема діалогічної взаємодії педагогів та курсантів у вищих закладах освіти системи МНС України / Л. І. Мохнар // Вісник Черкаського університету. Сер.: Педагогічні науки / гол. ред. Кузьмінський А. І., Боєчко Ф. Ф. [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2011. – Вип. 183, ч. 4. – С. 103–107.

2. Мохнар Л. І. Педагогічні умови реалізації моделі виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у ВНЗ ДСНС України / Л. І. Мохнар // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Ч. 2. – С. 224–232.

3. Мохнар Л. І. Роль викладача вищої школи у вихованні культури міжособистісної взаємодії курсантів / Л. І. Мохнар // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 3. – С. 224–230.

4. Мохнар Л. И. Сущность и структура культуры межличностного взаимодействия курсантов высших учебных заведений ГСЧС Украины / Л. И. Мохнар // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2012. – С. 54–57.

5. Мохнар Л. І. Культура міжособистісної взаємодії курсантів як психолого-педагогічна проблема / Л. І. Мохнар // Вісник Національного ун-ту оборони України : зб. наук. пр. – К. : НУОУ, 2013. – Вип. 1. – С. 110–114.

6. Мохнар Л. І. Виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у ВНЗ МНС України / Л. І. Мохнар // Педагогічна теорія і практика : зб. наук. пр. – К. : КиМУ, 2013. – Вип. 4. – С. 206–218.

7. Мохнар Л. І. Педагогічна модель виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у вищих навчальних закладах ДСНС України / Л. І. Мохнар // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 1. – С. 178–187.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Слюсар Л. І. Специфіка використання лекції як активної форми навчання у вищих закладах освіти / Л. І. Слюсар // Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 91–92.

9. Слюсар Л. І. Окремі аспекти професійного відбору та психологічної підготовки рятувальників / Л. І. Слюсар // Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 150–152.

10. Мохнар Л. І. Філософський та психолого-педагогічний аналіз проблеми становлення особистості / Л. І. Мохнар // III міжвуз. наук.-практ. конф. «Філософські та соціально-гуманітарні аспекти техногенної безпеки» : зб. матеріалів. – Черкаси : АПБ імені Героїв Чорнобиля, 2009. – Ч. 2. – С. 43–45.

11. Мохнар Л. І. Організація ефективної діалогічної взаємодії в навчальному процесі ВНЗ МНС України / Л. І. Мохнар // Зб. статей V Всеукр. наук. конф. «Гуманітарні аспекти формування особистості. – Львів : ЛДУ БЖД, 2011. – С. 140–148.

12. Мохнар Л. І. Педагогічна культура викладача ВНЗ МНС України у контексті ефективної педагогічної діяльності / Л. І. Мохнар // Зб. статей VI Всеукр. наук. конф. «Гуманітарні аспекти формування особистості. – Львів : ЛДУ БЖД, 2012. – С. 56–63.

13. Мохнар Л. І. Трагування дефініції «культура» з позицій аксіологічного та діяльнісного підходів / Л. І. Мохнар // Зб. матеріалів обласної наук.-практ. конф. «Розвиток аксіологічної культури особистості в умовах нової освітньої парадигми» / упоряд. Ніколаєску І. О. – Черкаси : ОПОПП, 2012. – С. 81–86.

14. Мохнар Л. І. Особливості самовиховання культури міжособистісної взаємодії курсантів вищих закладів освіти системи МНС України / Л. І. Мохнар // Пожежна безпека: теорія і практика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України, 2012. – С. 455–457.

15. Мохнар Л. І. Особливості формування професійно-педагогічної культури у майбутніх фахівців служби цивільного захисту України / Л. І. Мохнар // Організаційно-управлінські, економічні та нормативно-правові аспекти забезпечення діяльності органів управління та підрозділів МНС України : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2012. – С. 81–82.

16. Мохнар Л. І. Культура спілкування курсантів як невід’ємна складова їх майбутньої професійної діяльності / Л. І. Мохнар // Проблеми психології діяльності в особливих умовах : матеріали IV міжвуз. наук. конф. – Черкаси : АПБ імені Героїв Чорнобиля МНС України, 2012. – С. 121–122.

17. Мохнар Л. І. Проблема формування психологічної культури курсантов вищих навчальних закладів ГСЧС України / Л. І. Мохнар // 15-та Всеукр. наук.-практ. конф. рятувальників : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. рятувальників. – К. : ІДУЦЗ, 2013. – С. 206–208.

18. Мохнар Л. І. До проблеми удосконалення процесу виховання культури міжособистісної взаємодії у ВНЗ ДСНС України діяльності / Л. І. Мохнар // Проблеми психології діяльності в особливих умовах : матеріали V міжвуз. наук. конф. – Черкаси : АПБ імені Героїв Чорнобиля МНС України, 2013. – С. 119–122.

19. Мохнар Л. І. Виховання культури міжособистісних відносин курсантів у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу / Л. І. Мохнар // Актуальні проблеми технічних та соціально-гуманітарних наук у забезпеченні діяльності служби цивільного захисту : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2013. – С. 270–272.

20. Мохнар Л. І. Формирование коммуникативной культуры курсантов в образовательных учреждениях НСЧС Украины / Л. І. Мохнар // Проблемы техносферной безопасности – 2013 : материалы 2-ой Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов. – М. : Академия ГПС МЧС России, 2013. – С. 311–314.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

21. Психологія і педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [Л. І. Мохнар, Т. В. Нікітіна, А. Г. Снісаренко, П. В. Теслюк]. – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. – 216 с.

АНОТАЦІЇ

Мохнар Л. І. Виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів системи МНС України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2014.

У ході дослідження здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України.

У роботі визначено педагогічні умови та розроблено педагогічну модель виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів ДСНС України; уточнено зміст ключових понять дослідження та педагогічну сутність феномена «культура міжособистісної взаємодії курсантів»; набули подальшого розвитку наукові уявлення про особливості виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у ВНЗ та причини виникнення конфліктів у курсантському середовищі.

Розроблено й апробовано факультативний спецкурс «Культура міжособистісної взаємодії: теоретичні та практичні засади», програму соціально-педагогічного тренінгу виховання культури міжособистісної взаємодії та навичок компетентного спілкування курсантів.

Ключові слова: культура, міжособистісна взаємодія, культура міжособистісної взаємодії курсантів, майбутні фахівці служби цивільного захисту, педагогічні умови виховання культури міжособистісної взаємодії, педагогічна модель.

Мохнар Л. И. Воспитание культуры межличностного взаимодействия будущих специалистов службы гражданской защиты в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений ГСЧС Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2014.

Диссертация посвящена проблеме воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений ГСЧС Украины. В работе раскрыто содержание ключевых понятий исследования: «культура», «межличностное взаимодействие», «культура межличностного взаимодействия», определена сущность феномена «культура межличностного взаимодействия курсантов».

Установлено, что *культура межличностного взаимодействия курсантов* – *многоаспектный феномен*, который базируется на интериоризированных нормах морали, этики, ценностях и идеалах, обеспечивающий организацию согласованной деятельности и взаимоотношений в курсантском коллективе, оптимальное социально-личностное развитие будущих офицеров как субъектов межличностного взаимодействия. В ходе исследования обоснована структура и выделены критерии (когнитивный, эмоционально-мотивационный, деятельностно-практический, регулятивный) воспитанности культуры межличностного взаимодействия курсантов. Педагогическими условиями воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов определены приобретение курсантами личностного смысла овладения культурой межличностного взаимодействия путем осознания ими

ее целей и значимости; приобретение курсантами опыта конструктивного межличностного взаимодействия в процессе налаживания взаимодействия с субъектами педагогического процесса; коррекция недостаточно сформированных умений и навыков межличностного взаимодействия.

В диссертации теоретически обоснованно педагогическую модель воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений ГСЧС Украины. Научно обосновано и доказано, что результативный процесс воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов возможен при условии внедрения в учебный процесс соответствующей модели как совокупности процессов теоретической и практической деятельности научно-педагогического и командного состава, направленных на развитие личности курсанта.

На основе целостного анализа экспериментального материала по всем критериям, сравнения результатов исследования по итогам формирующего эксперимента в контрольных и экспериментальных курсантских взводах, основная цель которого заключалась в построении педагогической модели воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов в учебно-воспитательном процессе высшей школы и проверки ее эффективности в настоящих условиях доказана эффективность и действенность разработанной педагогической модели воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов.

Результаты проведенного эксперимента статистически подтвердили выразительную положительную динамику уровней воспитанности культуры межличностного взаимодействия курсантов в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений ГСЧС Украины. Экспериментально подтверждена гипотеза о возможности эффективной профессиональной подготовки будущих специалистов службы гражданской защиты в условиях осознания курсантами личностного смысла овладения культурой межличностного взаимодействия через понимание ими ее целей и значимости; приобретения опыта конструктивного межличностного взаимодействия в процессе налаживания взаимодействия с субъектами педагогического процесса; коррекции неадекватно сформированных умений и навыков межличностного взаимодействия путем профессионального самосовершенствования.

Результаты формирующего эксперимента подтверждают эффективность реализованных педагогических условий и предложенной педагогической модели воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов высших учебных заведений ГСЧС Украины.

Доказано, что использование факультативного спецкурса и тренинговых форм обучения как средств активизации учебно-познавательной деятельности курсантов способствует эффективности воспитания культуры межличностного взаимодействия курсантов в учебно-воспитательном процессе высшей школы.

Ключевые слова: культура, межличностное взаимодействие, культура межличностного взаимодействия курсантов, будущие специалисты службы гражданской защиты, педагогические условия воспитания культуры межличностного взаимодействия, педагогическая модель.

Mohnar L. I. The upbringing of culture of interpersonal interaction of cadets in the educational process of higher educational establishments of Ukraine of Ministry of Emergencies. – On the right of manuscript.

Thesis for a Candidate Degree of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Upbringing – Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna. – Uman, 2014.

The thesis is devoted to the upbringing of culture of interpersonal interaction of cadets in the educational process of higher educational establishments of Ukraine of SSE. In the work the key concepts of the research are specified «culture», «interpersonal interaction», «culture of interpersonal interaction», the essence of the phenomenon of «culture of interpersonal interaction of cadets» are determined, there were underlined the criteria and indicators of the level of upbringing of culture of interpersonal interaction of cadets, pedagogical conditions for effective upbringing of culture of interpersonal interaction of cadets of higher educational establishments of Ukraine of SSE were identified and experimentally tested, there was tested the effectiveness of the pedagogical model of upbringing of culture of interpersonal interaction.

There was developed and approved elective course «Culture of Interpersonal Interaction: Theoretical and Practical Foundation», and program of social and cultural education of pedagogical training of interpersonal interaction and competent communication skills of cadets.

Key words: culture, interpersonal interaction, culture of interpersonal interaction of cadets, future workers of civil protection service, pedagogical conditions of upbringing of culture of interpersonal interaction, pedagogical model.

Підписано до друку 20.03.2014 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 22.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru
Сайт: nsvit.cc.ua